

Федько О. Ю.,

викладач кафедри культурології та українознавства
Запорізького державного медичного університету

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПУ «АНІМА» В РОМАНІСТИЦІ Л. ГОРЛАЧА

Анотація. У статті простежено специфіку творення жіночих образів у романістиці Л. Горлача, зокрема їх міфопоетичне навантаження. Визначено їх роль у житті маскулінних героїв як носіїв світогляду певної доби, що зумовило функціонування кожного з них як утілення певної стадії архетипа «Аніма» (за К. Юнгом).

Ключові слова: гендер, архетип, фемінність, аніма, міфологізація.

Постановка наукової проблеми. Створюючи художню реальність, письменник не може уникнути необхідності відтворити гендерні стереотипи та соціальні ролі, властиві суспільству обраної доби, і водночас сам моделює внутрішній світ персонажів, обирає філософське і соціологічне підґрунтя для створення окремих образів, визначає специфіку виявлення маскулінного та фемінного в кожному з них. Творчість Леоніда Горлача стала предметом дослідження таких науковців, як В. Біляцька, І. Кропивко, М. Слабошпицький, О. Шокало та ін., однак гендерна специфіка створених ним образів потребує подальших студій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливе місце жінки в житті суспільства стало предметом досліджень таких учених, як Ю. Антонян, М. Хоуп, А. Колодний, В. Личковах, О. Власова, Т. Говорун, О. Кісь та ін. Специфіці відображення жіночих образів у художніх творах присвячені розвідки Г. Гармата, Н. Білоус, Л. Гострик, Н. Заверталюк, М. Ковалик, А. Новикова, О. Пастушенко, О. Стяжкіна, С. Філоненко та багатьох інших.

Мета статті – простежити міфопоетичне навантаження жіночих образів у романістиці Леоніда Горлача, яке зумовлене їх опосередкованим відтворенням крізь призму носія світогляду певної доби – оповідача або головного героя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значення жінки зазнає у творах Л. Горлача міфологізації, як і в українській культурі загалом: «Жінка в художньому світі часто уособлює як життя, так і смерть. Вона несе як руйнівні символи (відьми, лихе око, забруднення), так і символи вищості (берегиня, рятувальниця, правосуддя та ін.), що розширює і виразно поляризує її можливості» [8, с. 431].

Повага до жінки-матері сягає корінням архаїчного часу перетворення кочовиків на землеробів, адже саме тоді «територія дому» стає світом жіночої компетенції [10]. У філософії А. Шопенгауера сформовані такі домінуючі жіночого світогляду, як емоційність, гуманність, чуттєвість – на протидію чоловічому аналітичному світосприйняттю. Подібна точка зору набуває міфологічного забарвлення в східній філософії (Інь як пасивний, інтровертний первень, призначення якого – збереження). Нерозривність маскулінного та фемінного підкреслював Карл Юнг, сформулювавши архетипи «Аніма» і «Анімус», які співіснують у людині. У його філософії Аніма – «це уособлення всіх проявів

жіночності в психіці чоловіка, таких як неясні почуття і настрої, пророцькі осяяння, чутливість до ірраціонального, здатність кохати, потяг до природи і – останнє за порядком, але не за значенням – здатність контактувати з підсвідомістю» [13, с. 183]. У чоловіків цей первень формується під впливом стосунків із жінками (матір'ю зокрема) і водночас визначає характер таких відносин у майбутньому. Карл Юнг виокремлює чотири стадії «Аніми», які називає іменами відомих жіночих образів: Єва (інстинктивні та біологічні зв'язки), Єлена з «Фауста» (романтичний, естетичний рівень, якому ще властиві риси сексуальності), Діва Марія (образ, що підносить кохання (ерос) до духовної відданості), Сапієнція, або Суламифь з Пісні Пісень Соломона (найвища мудрість, що перевершує найвищі святість і чистоту) [13, с. 190–191]. Остання наближається за своїм семантичним навантаженням до архетипу Великої Матері.

Найбільш повно перша стадія «Аніми» – Єва, жінка-спокусниця, представлена в романі Л. Горлача «Мамай». Услід за християнською традицією у творі постає образ жінки як випробування на шляху чоловіка, перевірки його моральних чеснот, шляху до гріха: «Коли повірив був грайливій хвойді / І сам живцем у пекло залетів. / Та й згодом набивав не раз оскому, / Як зазирив дівчатам під поділ» [3, с. 67]. Прагнення жіночого щастя молодиці зумовлене статусом «солом'яної вдови», адже вона не вірить у повернення чоловіка з походу, хоче знайти втіху в обіймах Мамая. Її неприхована сексуальність, прагнення задовольнити тілесні потреби навіть ціною зради чоловікові з точки зору патріархального світу викликають осуд, однак у тексті є натяки і на особливе місце жінки в козацькому середовищі: «Специфічні історичні умови буття українства – козаччина – виключали чоловіка на тривалий час із господарської й побутової сфер сімейного життя. Жінка доглядала за дітьми й старими батьками, вела домашнє господарство. Це посилювало її роль у збереженні родинних основ українства, його побутової культури» [7, с. 64]. Залишачись тривалий час сам на сам із проблемами, як тимчасовий глава родини жінка виступає гарантом продовження роду: «Ви хто куди, а хтось родити має / Для війська січового козачат» [3, с. 67]. Її функція – збереження життя, а отже, й усі її дії скеровані до цієї мети. Як уособлення вітальності й стихії творіння, діонісійського первня, така жінка не викликає осуду за свою поведінку, а приваблює своєю дикою енергією. Жіночність завжди асоціюється з хаосом, почуттями, неприборканою стихією, які намагається «підкорити» маскулінність, тож образ спокусниці можна розглядати як втілення несвідомих прагнень козака, його Аніми (яка, на думку К. Юнга, найчастіше «проявляється як еротична фантазія» [13, с. 186]). Зустріч Мамая з молодницею перетворюється на справжній бенкет, вакханалію з музикою, шаленими танцями, святкування всіх радостей життя. Язичницький характер цього епізоду підкреслюють чарівні елементи – магія Мамая,

присутність полоненого чорта, навіть сама жінка порівнюється з відьмою. Останній образ має архетипічну основу, адже відьма, чаклунка – втілення мудрості й знань, як і Велика Матір.

Образ Єви зазнає трансформації в романі «Перст Аскольда»: поряд зі збереженням інстинктивного сексуального потягу чоловіка до жінки Медунка реалізує також біологічну функцію своєї статі – материнство. Коханка і мати – ось дві основні функції жінки в чоловічому світі, адже «уособленням маскулітного є архетип Бога-Отця... Свідомством його мужності і авторитету є народження сина» [9, с. 226]. Прагнення позбутися тягара влади і знайти свободу штовхає князя в ліс на полювання саме на небезпечного звіра (вепра) для того, щоб відчути себе живим, сильним, власне кажучи, для самоствердження. Зустріч із Медункою в цьому лісі ніби повертає князя на певний час молодість, тишить його душу, постає винагородою за пройдено випробування. Недарма її ім'я – Медунка, як солодкий мед, а отже, й утіха, порятунок від життєвої втоми. Хоча вона не стала дружиною князя, не розділила з ним життя, вона сповнила його найбільшу мрію – подарувала йому сина. Для Аскольда він стає втіленням його власної молодості: «І князь ніби серцем об хлопця вколосся, / побачивши юність свою наяву» [4, с. 130], продовженням його сили і військової вдачі. Отже, в романі «Перст Аскольда» жінка, не втрачаючи своєї природи, сексуальності, виступає уособленням життєвої сили, джерелом утіхи і натхнення для чоловіка.

До другої стадії Аніми – Слени – наближений образ Мотрі з роману «Руїна». У ставленні гетьмана до хрещениці можна простежити захоплення й турботу, поступово дівчина перетворюється на недосяжний ідеал, втілення мрії. Мазепа закоханий у Мотрю, але чистою, відданою любов'ю: «Я так жадав літа похили / з тобою, любя, поєднатъ, / твої уста солодкі милі, / як хрест Господній, цілувать» [5, с. 111]. Хоча почуття штовхають Мазепу на сватання, він не готовий знехтувати відмовою її батьків і думкою людей, не хоче зганьбити честь дівчини. Рішення повернути дівчину додому, відмовитися від її кохання свідчить про піднесення його любові над тілесністю, сексуальністю: «А ти ж була у мене, мов свята. / Я жив тоді тобою, я ожив» [5, с. 167]. Хоча їм не судилося щастя разом, хоча серце дівчини було розбите, її образ не полишає гетьмана навіть перед смертю як уособлення духовних чеснот і краси. Така відданість підносить образ Мотрі до третьої стадії Аніми – Діви Марії, втіленням якої вона і стає для Мазепа.

Риси третьої та четвертої стадії Аніми зливаються в архетип Великої Матері. Так, сакральне місце матері в житті кожної людини, відчуття безпеки і любові як атрибути цього образу розкриті в романі «Руїна» в епізоді повернення стомленого, знесиленого Мазепа додому з чужини і нерозривно пов'язані з локусом дому. Цікавим є той факт, що мати гетьмана не підтримує його в політичній діяльності, що відображає тяжіння жінки до домашнього середовища в опозиції «дім» – «світ», «свій» – «чужий». Ховаючись від жорстокості світу, вона обирає шлях молитви і богослужіння: «Роби своє. А я до Бога, / чекати судного кінця...» [5, с. 72]. Письменник, всупереч історичній та літературній традиції (розвідки С. Павленка, романи К. Мотрич, А. Гудими тощо), підкреслює відстороненість Марії від сина, її втечу зі світу, за який бореться гетьман. Така мовчазна відмова матері у схваленні його вчинків насправді глибоко вразила Мазепу, в передсмертному маренні він зізнається: «Я вас люблю як хлопчиком, так само ... / Навіщо ж ви од мене в монастир?» [5, с. 167]. Саме образ матері відкриває для нього

ідилічну візію раю, обіцяє спокій і позбавлення від страждань. Як стверджує дослідниця, колоніальний статус впливає і на відображення в літературі стосунків між сином та матір'ю, чия фігура в чоловічих текстах роздвоюється на образи жінки-матері та матері-Батьківщини. Цим пояснюється функціонування в романі ще одного жіночого образу, поданого вже в пролозі. Це бідна дівчина, що намагається підштовхнути гетьмана до дії, надихнути на боротьбу: «Я з України, з горя хуртовини. / Мене прислали люди, тож ходім» [5, с. 7]. Метафоричне значення цього образу уповні розкривається лише в епілозі після пророчих слів вічного сторожа рідної землі Барила як уособлення самої України. Ідея державності не обмежується лише фізичним виміром її існування, – це й відчуття приналежності в душах людей, усвідомлення їх як окремої нації, що заслуговує на свою незалежність. Тому для дівчини-України важлива готовність народу боротися за неї, її духовне існування в серцях людей: «Господа що, коли стоптали честь, / а я без неї жити не бажаю» [5, с. 7]. Варто відзначити також амбівалентність образу України-жінки, адже поряд із сприйняттям її як неньки, матері, існує точка зору на її фемінність як на прокляття народу і причину поразок. Надання жіночої подоби як підкреслення слабкості, пасивності, відкритості сприяє формуванню образу жертви; «нереалізованість маскулітної сили формує розуміння української матері-покритки, яку не гвалтують, а яка сама віддається» [14, с. 13]. Таке потрактування фемінності України відображене, наприклад, у концепції «прокляття степом» Є. Маланюка. Отже, жінка в романі «Руїна» постає як духовний ідеал, недосяжна мрія і як втілення архетипу Великої Матері, уособлення рідної землі в жіночому образі зокрема.

Однак найбільш повне вираження архетип Великої матері знаходить у романі «Чисте поле». Саме смерть матері загартовує волю до боротьби і ненависть до татар у серці Сірка. Цей образ набуває сакрального значення – Божа Мати ввижається йому в подоби мертвої неньки: «І раптом в церкву мати, як зоря, / ... і кров із неї світлом струменіла, / і не було на ній живого тіла – / лиш ран болючих скулений пучок» [6, с. 495]. Покрова мала унікальне значення для козацтва, адже саме Діва Марія була їх покровителькою, до неї були звернені їх молитви. В. Личковах простежує генезу культу Діви Марії в архетипічному образі Матері-Землі, який яскраво проявився ще в трипільській міфології, зокрема в постаті богині плодючості Магна-Матер. З іншого боку, Божа Матір уособлювала для чоловіків жіноцтво – матерів, дружин і дочок, заради яких козаки йшли в бій. Тому особливе значення має страдницький образ, який постає перед Сірком, мати-жертва, що страждає від агресії ворогів. Риси, властиві архетипу Великої Матері, проявляються і в образі дружини Сірка, що тяжко переживає смерть свого сина. У романі підкреслена роль жінки в козацькому суспільстві, визнання її ролі в збереженні роду, нації: «І як жінки встигають її родити / нових захисників, і як вони, / пов'язані до жердки, мусять жити, / нам, козакам, не кладучи вини?» [6, с. 502]. Цими словами Сірко визнає складність і нещастя жіночої долі – в замкненому «власному» просторі пасивно чекати повернення коханих із «чужого», ворожого світу, незважаючи на сумніви та страх втрати, займатися щоденними справами, утримувати дім і дітей. Для цього потрібна особлива мужність і сила духу, а також мудрість. Цей атрибут архетипу Великої Матері знаходить свій прояв у імені дружини Сірка: «Софісчко, Софіє, як там ти, / моє ждання всивіле, бідна доле?» [6, с. 577], саме з нею пов'язаний концепт «чисте поле» як втілення пра-

вільного шляху, честі, і водночас форма реалізації універсальності дому [12]. Отже, в романі «Чисте поле» образ жінки наділений святістю, страдництвом і терпінням, підкреслена її роль як захисниці роду, морального орієнтиру і навіть уособлення мудрості, честі і сили.

Висновки. У романістиці Л. Горлача функціонує весь спектр жіночих образів: від жінки-спокусниці («Мамай») і життєдайної стихії («Перст Аскольда») до омріяного ідеалу, уособлення мудрості («Руїна»), Божої Матері і Батьківщини («Чисте поле»).

Література:

1. Буряк Л. Жінка в українському соціумі: історичні студії другої половини XIX ст. – початку XX ст. / Л. Буряк // Українознавчий альманах. Вип. 6. – К., 2011. – С. 68–71.
2. Гармата Г.В. Образи-архетипи у творчості Євгена Гребінки та Максима Рильського: порівняльні аспекти / Г.В. Гармати // Літературознавчі студії: Збірник наукових праць. – Випуск 34. – 2012, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – С. 53–59.
3. Горлач Л. Мамай // Л. Горлач Л. Мамай. Мазепа: Історичні романи у віршах. – К.: Ярославів Вал, 2010. – С. 7–142.
4. Горлач Л. Перст Аскольда / Л.Н. Горлач // Горлач Л.Н. Слов'янський острів / Л.Н. Горлач. – К.: Дніпро, 2008. – С. 9–158.
5. Горлач Л. Руїна (або життя і трагедія Івана Мазепи): іст. роман у віршах / Л. Горлач. – К.: В-во «Бібліотека українця», 2004. – 256 с.
6. Горлач Л.Н. Чисте поле / Л.Н. Горлач // Горлач Л.Н. Слов'янський острів / Л.Н. Горлач. – К.: Дніпро, 2008. – С. 477–662.
7. Історія української культури: в 5 томах / НАН України; гол. ред. Б.С. Патон. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 3: Українська культура другої половини XVII – XVIII століть. – 1246 с.
8. Кочерга С. Культурософія Лесі Українки: семіотичний аналіз текстів: монографія / Світлана Кочерга. – Луцьк: Твердиня, 2010. – 656 с.
9. Купцова Т. Теорія архетипів та їх гендерна складова / Т. Купцова // Наукові записки. Серія «Філософія». – Острог: Видавництво національного університету «Острозька академія». – 2013. – Вип.12. – С. 221–229.
10. Олешко С. Історичний ракурс уявлень про жінку у різні епохи / С. Олешко, О. Біла // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження. – 2016. – Вип. 2. – С. 141–147.
11. Поліщук Я. Неспівмірність світів: Проблема чоловічого і жіночого у драматичній поемі Лесі Українки «Одержима» / Я. Поліщук // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. – Рівне, 2001. – Вип. X. – С. 58–69.
12. Федько О. Семантична парадигма універсальності дому у віршованих романах Л. Горлача «Руїна», «Чисте поле» / О. Федько // Сучасні літературознавчі студії. Феномен дому в літературознавчій перспективі. Збірник наукових праць. – Випуск 13. – К.: Вид.центр КНЛУ, 2016. – С. 617–627.
13. Юнг К. Г. Человек и его символы / Карл Густав Юнг, Мария-Луиза фон Франц, Джозеф Л. Хендерсон, Иоланда Якоби, Аниэла Яффе / Пер. Сиренко И.Н., Сиренко С.Н., Сиренко Н.А. – М.: Медков С.Б., «Серебрянные нити», 2006. – 352 с.
14. Юрчук О. Особливості формування та стратегії репрезентації актиколоніального та постколоніального художніх дискурсів в українській літературі: автореферат на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01. «українська література» / О. Юрчук. – К., 2015. – 40 с.

Федько О. Ю. Женские образы как реализация архетипа «Анима» в романах Л. Горлача

Аннотация. В статье рассмотрена специфика создания женских образов в романах Л. Горлача, в особенности их мифопоэтическая нагрузка. Определена их роль в жизни маскулинных героев как носителей мировоззрения определенной эпохи, что обусловило функционирование каждого из них как воплощения определенной стадии архетипа «Анима» (по К. Юнгу).

Ключевые слова: гендер, архетип, феминность, анима, мифологизация.

Fedko O. Female images as realization of Anima archetype in L. Horlach's novels

Summary. In the article the specific of woman characters' creation (especially mythological colouring) is analyzed in L. Horlach's novels. Their role in masculine heroes' lives as representatives of certain epoch's worldview is established as well as their functioning as embodiments of the certain stage of Anima archetype (according to C. Yung).

Key words: gender, archetype, femininity, Anima, mitologisation.